

bunlardan başka tıp ve diğer sahalarla ilgili olarak kaleme alınmış birçok eserinin müsvvedde ve notlarının bulunduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Mitrân, *Bustânü'l-eṭṭibbâ' ve rauzatü'l-elibbâ'*, Tahran 1368 hş./1989, Mehdi Muhakkık'ın önsözü, s. 3-6; İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-kussî* (nşr. M. Mahmûd Subh), Kahire 1962, s. 576; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-zamân*, VIII, 411-412; İbn Ebû Usaybia, *Uṣūnü'l-enbâ'*, II, 174-181; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3429, V, vr. 270-271*; Safedî, *el-Vâfi*, IX, 40-43; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, II, 449; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'l-zâhire*, VI, 113; *Keşfü'l-zunûn*, I, 243; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 288-289; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-eṭṭibbâ'*, Beyrut 1361/1942, s. 135; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 892; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 245; Dihhudâ, *Luḡatnâme* (Muîn), I, 309; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1972, s. 165-166; A'yânü's-Şi'a, XI, 188-194; Şeşen, *Fihrişü mah-tûṭâtü't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 90; a.mlf., *Salâhaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 380-381; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), I, 300; "İbn Miṭrân", *DMBİ*, IV, 628-629.

CEVAT İZGİ

İBNÜ'L-MUALLİM

(bk. MÜFİD, Şeyh).

İBNÜ'L-MUFADDAL

(ابن الفضل)

Ebû'l-Hasen Şerefüddin Ali b. el-Mufaddal b. Ali el-Makdisî el-İskenderânî (ö. 611/1214)

Hadis hâfızı, fakihi.

24 Zilkade 544'te (25 Mart 1150) doğdu. Aslen Kudüslü olup İbnü'l-Enceb diye de bilinir. 558'de (1163) Ebû Ubeyd Ni'me b. Ziyâdetullah el-Grîfârî'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'nin son kısmı dışında tamamını okudu. Sâlih İbn bint Muâfâ'dan fıkıh, Ebû Tâlib Ahmed b. Müsellem el-Lahmî'den usûl-i fıkıh öğrendi. Otuz yaşına kadar İskenderiye bölgesinde kalarak hadis ve Mâlikî fıkıhı tahsil etti. 574'te (1178-79) Mısır'a geçip İbn Dirbâs diye bilinen Kadı Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. İsâ el-Mârânî gibi âlimlerden hadis öğrenimini sürdürdü. Tahsil ve hac niyetiyle Mekke'ye gitti. En çok faydalandığı ve yıllarca derslerine devam ettiği hocası Silefî olup oğlu Muhammed'in de ondan hadis dinlemesini sağladı. Mağribli hadis âlimi Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Huneyn'den icâzet aldı. İbnü'l-Mufaddal Haremeyn'de bulunduğu süre içinde ders okuttu. İskenderiye'de

bir süre kadılık ve İskenderiye Medrese-si'nde müderrislik yaptı. Daha sonra Kahire'ye giderek el-Medresetü's-Sâhibiyye'de vefatına kadar ders verdi; Münzirî ve Zekiyyüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Birzâfî gibi âlimler kendisinden faydalandı. Dinî ilimlerin, özellikle hadisin çeşitli dallarında söz sahibi bir âlim, güçlü ve güvenilir bir hadis hâfızı, fıkıh ilminde ve özellikle Mâlikî fıkıhında otorite olan İbnü'l-Mufaddal 611 yılı Şâban ayının ortalarında (Aralık 1214) Kahire'de vefat etti. Ebû'l-Tâhir Muhammed ve Ebû'l-Hüseyn Ahmed adlarında iki oğlu olduğu bilinmekte, yakın dostları ve talebeleri, bilhassa Münzirî onun fazilet ve yüksek ahlâkından övgüyle bahsetmektedir.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Erba'în fi faẓli'd-du'a' ve'd-dâ'in*. Müslümanın günlük hayatında yaptığı duaların faziletine dair olan eserde önce kaynakları gösterilerek bir hadis nakledilmekte ve rivayetlerde geçen bazı kelimelerin açıklaması yapılmaktadır. Eserin Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'de bulunan nüshasının beşinci cüzü (Mecmua, nr. 94) Bedr b. Abdullah el-Bedr tarafından Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Kitâbü'l-Erba'în 'alâ mezhebi'l-müteḥakkkıḳîn mine's-şûfiyye* adlı eserinin içinde yayımlanmıştır (Beyrut 1414/1993, s. 133-209). 2. *Erba'üne ḥadîşen 'an erba'ine şeyḥan fi erba'ine bâben li-erba'ine şaḥâbiyyen*. Eserde her bölümün başında önce sahâbînin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiş, daha sonra hadis zikredilerek onunla ilgili açıklama yapılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in rivayetiyle başlayan eserin nüshaları Berlin Staatsbibliothek'te (nr. 1467, pet. 582) ve British Museum'da (nr. 1628) bulunmaktadır. 3. *Erba'üne ḥadîş müselsele* (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 507, vr. 79-100). 4. *Erba'ün fi ṭabaḳâti'l-huffâz* (*Kitâbü'l-Erba'în el-mürettebe 'alâ ṭabaḳâti'l-erba'în*) (Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, Hadis, nr. 168). 5. *Vefeyâtü'n-naḳale* (*Ṭabaḳâtü'l-erba'în*). Ebû Muhammed İbnü'l-Ekfânî Hibetullah b. Ahmed'in 463-483 (1071-1090) yıllarını kapsayan *Câmi'u'l-vefeyât*'i üzerine (nşr. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed, Riyad 1409/1989) yazılan bir zeyil olup 581'e (1185) kadar olan vefeyâtı kapsamaktadır. Münzirî de buna, 581-642 (1185-1244) yıllarını içine alan *et-Tekmile li-Vefeyâtü'n-naḳale* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-IV, Beyrut 1401/1981) adıyla bir zeyil yazmıştır. İbnü'l-Mufaddal'ın ayrıca *Taḥkîku'l-cevâb 'ammen ücize lehû mâ fâ-*

tehû mine'l-kitâb ve eş-Şıyâm adlı iki eserinden söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Münzirî, *et-Tekmile*, II, 306-307; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 290-292; İbn Abdülhâdî, *'Ulemâ'ü'l-ḥadîş*, IV, 170-171; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, XXII, 66-69; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1135; Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 217; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 68; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'l-zâhire*, VI, 212; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 354; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ibtihâc*, Trablus 1408/1989, s. 317; Siddîk Hasan Han, *et-Tâcû'l-mükellel* (nşr. Abdülhakîm Şerefeddin), Beyrut 1404/1983, s. 82; Ahlwardt, *Verzeichnis*, II, 213; Brockelmann, *GAL*, I, 452; *Suppl.*, I, 627; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 704; *İzâhu'l-meknûn*, I, 265; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VII, 244; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 212-213.

SALİH KARACABEY

İBNÜ'L-MUGALLİS

(ابن المغلس)

Ebû'l-Hasen Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. el-Mugallis el-Bağdâdî (ö. 324/936)

Zâhirî fakihi.

Bağdat'ta yetişti ve orada yaşadı. Zâhirî mezhebinin kurucusu Dâvûd ez-Zâhirî'nin oğlu İbn Ebû Dâvûd'dan fıkıh öğrendi. Dedesi Muhammed'den, Ali b. Dâvûd el-Kantarî, Ebû Kılâbe er-Rekâşî, Ca'fer b. Muhammed b. Şâkir es-Sâiğ, İsmâil b. İshak el-Cehdamî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Hasan b. Ali el-Ma'merî gibi âlimlerden hadis dinledi. Yetiştirdiği öğrenciler ve kendisinden rivayette bulunanlar arasında Ebû'l-Hasan Haydere b. Ömer ez-Zendevedî, Ali b. Hâlid el-Basrî, Ebû'l-Mufaddal eş-Şeybânî, Ali b. Muhammed el-Bağdâdî gibi isimler yer alır. İlim ve fazilet sahibi, güvenilir bir âlim olarak tanınan İbnü'l-Mugallis, 4 Cemâziyelâhîr 324 (29 Nisan 936) tarihinde altmış yaşlarında iken Bağdat'ta vefat etti. İbnü'l-Gazzî ölüm yılını 323 olarak vermektedir. Kaynaklar, İbnü'l-Mugallis'in kendi döneminde Zâhirî mezhebinin en büyük otoritesi kabul edildiğini, bu mezhebin gelişmesinde ve yayılmasında önemli rolü olduğunu bildirmekte, ayrıca mezhebin Bağdat'ta yayılmasının, ölümünden sonra ders halkasının başına geçen öğrencisi Haydere vasiyetiyle gerçekleştiği kaydedilmektedir.

Zâhirî mezhebi doğrultusunda birçok kitap telif ettiği, ancak fıkıh sahasında yazdıklarının kaybolduğu bildirilen İbnü'l-Mugallis'in kaynaklarda adı geçen eser-

leri şunlardır: *Aḥkâmü'l-Kur'ân*; *Kitâbü't-Talâk*; *Kitâbü'l-Velâ'*; *el-Muvaẓ-ẓah fi'l-fıkh* (Müzenî'nin *el-Muhtaşar*'ına reddiye olarak yazılmıştır); *el-Mübhic* (İbnü'n-Nedîm ve Dâvûdî'nin *el-Münchiḥ* adıyla zikrettikleri eser bu kitap olmalıdır); *el-Ḳāmi' li'l-müteḥāmili't-tāmi'* (Dâvûd ez-Zâhirî'den ders almakla birlikte usul ve fûrûa ilişkin bazı meselelerde ona muhalefet eden Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Kāsânî'ye reddiye olarak kaleme alınmıştır, Şîrâzî, s. 176); *ed-Dâmiğ* (müellif bu eserini kendisine muhalefet edenlere karşı yazmıştır, Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XV, 77); *el-Müfşih*. İbnü'n-Nedîm, Ali b. Abdülazîz b. Muhammed ed-Dûlâbî'nin, *er-Red 'alâ İbni'l-Muğallis* adıyla bir kitap yazdığını bildirmektedir (*el-Fihrist*, s. 292).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir es-Sûlî, *Aḥbârü'r-Râzi-Billâh ve'l-Müttaki-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 83; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 272-273, 292; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, IX, 385; Şîrâzî, *Ṭabakâtü'l-fukahâ'*, s. 176, 177, 178; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XIII, 362-363; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 90; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XV, 77-78; a.m.f., *Târîhu'l-İslâm: sene 321-330*, s. 149-150; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Me-sâlik*, VI, 323; Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 41; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 186; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, I, 228; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, IV, 262; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 302; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 606; Muhammed Hâdî Müezzini-i Câmî, "İbn Muğallis", *DMBİ*, IV, 648.

H. MEHMET GÜNAY

İBNÜ'L-MUKAFFA'

(ابن المقفع)

Ebû Muhammed (Ebû Amr)
Abdullah (Rûzbih / el-Mübârek)
b. el-Mukaffa' (Dâdeveyh)
(ö. 142/759)

İran asıllı mütercim,
edip ve kâtip.

Muhtemelen 106 (724) veya 102 (720) yılında İran'ın Cûr (Fîrûzâbâd) kasabasında dünyaya geldi. Hûz'da (Hûzistan / Ahvaz) doğduğuna dair rivayetler (İbnü'n-Nedîm, s. 522) Cûr'un Hûz şeklinde okunmasından kaynaklanmıştır olmalıdır. Asıl adı Rûzbih'tir. Hayatının sonuna kadar Mecûsî olarak yaşayan babası Dâdeveyh, Haccâc'ın vergi tahsildarı iken görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle kendisine işkence yapılmış, bu yüzden eli sakat kaldığı için "Mukaffa'" (eli büzülmüş, çolak) lakabıyla tanınmıştır. Onun lakabını "Mukaffi'" (sepet ve küfe yapıp satan) şeklinde

kaydedenler de vardır. İlk eğitimini Cûr'da Fars kültürü ve Mecûsî geleneğine göre aldığı anlaşılan İbnü'l-Mukaffa', babasının Divânü'l-harâc'daki görevi sebebiyle küçük yaşta Basra'ya gitti. Basra'daki ortamdan etkilenen ve Arap geleneğine uyarak oğluna Ebû Amr künyesini veren Dâdeveyh onun iyi bir eğitim görmesi için özen gösterdi ve zamanın ediplerinin meclislerine devam etmesini sağladı (Belâzûrî, III, 218). İbnü'l-Mukaffa', Basra'da fesahatiyle ünlü Yemen asıllı Âl-i Ehtem'in himayesinde olmaları sebebiyle (Câhiz, I, 355) bu aileden fasih Arapça öğrendiği gibi, Basra civarındaki bedevî kabilelerle de yakın ilişki kurarak Ebû'l-Câmûs el-A'râbî ve Ebû'l-Gül el-A'râbî gibi fesahatiyle tanınan bedevîlerden Arap diline dair sağlam bilgiler edindi. Dinî, ilmî ve felsefî fikirlerin harmanlandığı zengin bir kültür merkezi olan Basra'da dönemin yönetici ve ediplerinden Ma'n b. Zâide, Müslim b. Kuteybe, İbn Ebû Leylâ, İbn Şübrûme, Ammâr b. Hamza, Abdülhamîd el-Kâtib ve Halîl b. Ahmed gibi şahsiyetlerin meclislerine devam etti. Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere Fars, Hint, Yunan kültürleri hakkında geniş bilgi sahibi oldu.

Memuriyet hayatına babası gibi kâtiplikle başlayan İbnü'l-Mukaffa', Emevîler döneminin sonlarında Irak Valisi Ömer b. Hübeyle'nin oğulları olan Basra ve Kûfe Valisi Yezîd ile Kirman Valisi Dâvûd'un kâtipliklerini yaptı. Abbâsîler döneminde Halife Mansûr'un amcalarından Basra Valisi Süleyman b. Ali'nin kâtibi iken halifeye tanışma imkânı buldu. Halifenin isteği üzerine, daha önce Farsça'ya çevrilmiş bazı Yunan klasiklerini Farsça'dan Arapça'ya tercüme etti. Ardından Kirman Valisi İsâ b. Ali'nin hizmetine girdi ve asıl şöhretine onun döneminde (750-752) kavuştu. O zamana kadar Mani ve Mezdek dinleriyle karışık Mecûsî inancına sahip olan İbnü'l-Mukaffa', bir akşam yemeğinde bir çocuğun okuduğu Kur'an'ın etkisi ve İsâ b. Ali'nin teşvikiyle davetliler huzurunda İslâmiyet'i kabul etti. Bu tarihten sonra Abdullah b. Mukaffa' olarak tanındı. Yeni doğan oğluna Muhammed adını verdiği için Ebû Muhammed künyesiyle de anıldı. Bir süre Halife Mansûr'un amcalarından Ahvaz ve Musul Valisi İsmâil b. Ali'nin yanında çalıştı. Onun çocuklarının eğitimiyle meşgul oldu. Bir müddet Nişâbur Valisi Mesîh b. Havârî'nin kâtipliğini yaptı (Cehşiyârî, s. 105). İbnü'l-Mukaffa' müslüman olduktan sonra fazla yaşamamış, tercih edilen görüşe göre 142

(759) yılında Basra'da öldürülmüştür. Muhammed Kürd Ali ise onun eserlerinin sayısına ve muhtevasına bakarak altmış yaşlarında öldürülmüş olduğunu ileri sürmüştür. Ölüm tarihini 143 (760) veya 145 (762) olarak zikreden kaynaklar da vardır.

İbnü'l-Mukaffa'nın katledilmesinin sebebi ve şekli hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. En güvenilir rivayete göre, Mansûr'un hilâfetini kabul etmeyip isyan eden amcası ve Suriye Valisi Abdullah b. Ali, Ebû Müslim-i Horasânî kumandasında gönderilen orduya yenilince kardeşleri İsâ ile Süleyman'ın himayesine sığınmıştı. Bunlar Mansûr'dan Abdullah için af talebinde bulununca halife, yazılı olarak eman dilemeleri halinde Abdullah'ı bağışlayacağını vaad etmişti. Ancak vaadi-ne rağmen emannâmenin bir açığını bulup Abdullah'ı mutlaka cezalandırmayı düşünüyordu (Cehşiyârî, s. 104). Bu sırada İsâ b. Ali'nin kâtibi olan İbnü'l-Mukaffa'nın kaleme aldığı ve büyük bir zekâ eseri olan yorumlara kapalı, ağır ihtiyat şartları dolu bir üslûpla yazılan emannâmede (Ya'kûbî, II, 368) açık bulamayınca, halifenin şartlardan birini ihlâl ettiği takdirde karıları boş, köleleri âzat edilmiş, biatı bâtıl olacağı, bütün dinlerde kâfir sayılacağı (Cehşiyârî, s. 104) şeklindeki ağır şartlara kızarak Basra Valisi Süfyân b. Muâviye'ye İbnü'l-Mukaffa'nın katledilmesi için tâlimat gönderdi. Nişâbur valisi iken şehrin önceki valisi Mesîh b. İsâ ile aralarında çıkan ihtilâfta Mesîh'in tarafını tuttuğu için İbnü'l-Mukaffa'a düşman olan Süfyân'ın, İbnü'l-Mukaffa'nın organlarını birer birer kesip ateşe veya kuyuya attığı yahut onu bir hamama hapsederek öldürttüğü nakledilmektedir (Belâzûrî, III, 221-222; Cehşiyârî, s. 104). Şîi müelliflerinden Sa'd b. Abdullah el-Eş'arî el-Kummî *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-fırâk* adlı eserinde, Süfyân tarafından yakalanan İbnü'l-Mukaffa'nın Mansûr'a götürülüp teslim edilmek istenince zehir içerek veya kendini asarak intihar ettiğini kaydeder. Câhiz de İbnü'l-Mukaffa'nın yukarıda belirtilen sebeple öldürüldüğünü söyler (Şevki Dayf, III, 509). Onun *Risâletü's-şahâbe*'sinde Abbâsîler'in siyasetini ve Mansûr'un idaresini açıkça eleştirmesi, hatta Tâhâ Hüseyin'e göre bu risâlenin Mansûr'a karşı bir ihtilâl beyannâmesi mahiyetinde olması (*Min Hadîsi's-si'r ve'n-neşr*, s. 41), ayrıca *Kelîle* ve *Dim-ne*'sinde Mansûr'un istibdat idaresine karşı üstü kapalı tenkitlerinin bulunması sebebiyle öldürüldüğü de ileri sürülmektedir (Ömer Ferruh, *el-Minhâc*, II, 83). Fars